

Jitka Zalabáková

Census jako předmět antropologického výzkumu

Abstract

Censuses can be conceived as parts of the wider process of collective identity negotiations and as such become subjects of anthropologically-oriented research. The following study is focused on the theoretical underpinnings of anthropological research using censuses, as well as the relation between statistics and social reality. It shows some cases of censuses taken from different socio-geographical contexts (Rwanda and Burundi, USA, Brazil) and summarizes the history of Czechoslovak and Czech censuses. The most distinctive feature of a census in general is shown to be its use for the purposes of "identity mobilization". Various agents urge potential members of some category of general collective identity (e.g. nationality) to declare their "belonging" in a particular, desired form (e.g. "Roma nationality"). These efforts and the actual census data are critically viewed from the social constructivist position in order to uncover the nationalist discourse. At the same time, possibilities and also limits of anthropological research of censuses are discussed.

Key words: census, collective identities, mass media, statistics, nationalism, identity mobilization

1. Úvodem

Populační census, resp. sčítání lidu, můžeme chápat jako jedinečnou událost, při které vyplouvají na povrch různé tenze ve společnosti a vyostřují se spory okolo kolektivních

identit a sociálních otázek. Ačkoliv Benedict Anderson do druhého vydání *Imagined Communities* (Anderson 1991) zařadil kapitolu s názvem *Census, Map, Museum*, neexistuje větší množství antropologických studií zaměřených na sčítání lidu, byť obecněji byrokratickým kategorizacím bývá věnována pozornost v rámci politické antropologie nebo antropologie státu. Přitom historická a mezikulturní, resp. mezistátní variabilita identitářských kategorií v cenzech budiž považována za doklad sociální konstrukce kolektivních identit *par excellence*. Následující studie¹ se zabývá nejprve teoretickými východisky antropologického výzkumu cenzů a vztahem statistik a sociální reality. Po pasáži věnované definicím sčítání lidu jsou uvedeny konkrétní příklady cenzů uskutečněných v různých státech a historických kontextech. Cílem studie je na základě těchto pojednání dospět ke zmapování možností a limitů antropologického zkoumání problematiky, již se primárně věnují statistici či demografové. V poslední části je diskutován možný postup takového výzkumu a také obtíže s ním spojené.

2. Kategorizace, národní státy a sčítání lidu

Stát disponuje mocí a územím s určitým počtem obyvatel. V průběhu historie státy vyvinuly různé způsoby byrokratické evidence svých občanů. Součástí těchto evidencí bylo a je klasifikování jedinců, resp. populací: „*Kategorizace jednotlivců a populací [...] je jedním ze způsobů, kterým jsou lidé ustavováni jako předměty vládnutí a subjekty státu, a to prostřednictvím cenzů apod.*“ (Jenkins 2008, 107). Stát pomocí sčítání v poměrně velmi krátkém časovém rozmezí identifikuje prakticky veškeré jedince, kteří se nacházejí na jeho teritoriu, a třídí je podle různých kritérií – státní příslušnosti, pohlaví, věku, národnosti/ethnicity, náboženské víry, vzdělání, majetnosti atd. Viděno z perspektivy státu, jedinec díky cenzu získává „tvář“, identitu, stává se „uchopitelným“. Stát se snaží „*učinit společnost čitelnou, uspořádat populaci za účelem zjednodušení klasických úkolů státu, tj. zdanění, branné povinnosti a prevence povstání. [...] Čitelnost je ústředním problémem umění vládnout. Předmoderní stát byl v mnoha podstatných ohledech částečně slepý – věděl velmi málo o svých poddaných, jejich bohatství, držení půdy a výnosech, jejich umístění, o samotné jejich identitě*“ (Scott 1998, 2).

Současný značný význam kolektivních etnických, resp. národnostních² identit pro stát (i pro společnost a pro jednotlivce) není zdaleka samozřejmý – proměnlivé identity, mezi nimiž neexistovaly ostré přechody a které také často nebyly navzájem

vylučné, se teprve spolu se společenskými proměnami (přechod k industriální společnosti) staly exkluzivními, relativně jasně vymezenými identitami značného významu. Předmoderní „*stát pravidelně vyžadoval určité ‚změření‘ své populace pro účely zdanění a branné povinnosti, nicméně zůstával převážně lhostejný vůči možnosti zaznamenání ohromného množství kulturních identit na jeho území. Ve výsledku existoval jen slabý sociální tlak na lidi, aby klasifikovali své lokální a navzájem se překrývající identity. Lidé často prostě měli pocit, že pocházejí ‚odtud‘*“ (Kertzer a Arel 2002, 2). Kategorizace identit se postupně stala nedílnou součástí „legitimizujících narativ“ národního a také koloniálního státu (Kertzer a Arel 2002, 3).

R. Brubaker a F. Cooper zdůrazňují úlohu moderního státu při identifikaci a kategorizaci, zároveň upozorňují na úsilí státu monopolizovat „*nejen legitimní fyzické násilí, ale také násilí symbolické, jak o něm pojednává Bourdieu. To zahrnuje moc pojmenovávat, identifikovat, kategorizovat, tvrdit, co je co a kdo je kdo*“ (Brubaker a Cooper 2000, 15). Na poli kategorizací se můžeme ptát na vztah mezi státem jakožto institucí, společností jako celkem a občany. Stát sice nemůže „vytvářet“ identity, nicméně „*má materiální a symbolické zdroje k tomu, aby vnucoval kategorie, klasifikační schémata a způsoby společenského počítání a evidování [social counting and accounting], se kterými musí pracovat byrokraté, soudci, učitelé a lékaři, a ke kterým se musí vztahovat ne-státní aktéři. Ovšem stát není jediným ‚identifikátorem‘*“ (Brubaker a Cooper 2000, 16). Vždy zbývá prostor pro nejrůznější aktéry, kteří mohou oficiální identifikace s větším či menším úspěchem zpochybovat, příp. také předkládat alternativní kategorie.

Na „bitevním“ poli kolektivních identit se pak právě sčítání lidu stává vítanou příležitostí k potvrzení stávajících nebo naopak k prosazení alternativních identifikací. „*Cenzus dělá mnohem více, než jen jednoduše reflektuje sociální realitu – spíše hraje klíčovou roli v konstrukci této reality. To se nejzávažněji projevuje ve způsobech, kterými je cenzus používán k rozčleňování populací uvnitř státu do oddělených kategorií identit: rasových, etnických, jazykových či náboženských. [...] Kolektivní identity jsou formovány prostřednictvím cenzů*“ (Kertzer a Arel 2002, 2). Důležité je, že sčítací formuláře obsahující kategorie kolektivních identit jsou produktem určitého vidění sociální reality – a zároveň se podílejí na konstrukci této reality: „*Cenzy vštěpují představu, že národní státy jsou ohraničené celky složené z oddělených, vzájemně vylučných etnických, rasových či kulturních skupin*“ (Brubaker, Loveman a Stamatov 2004, 34).

Cenzy, resp. s nimi spjaté etnické/národnostní kategorizace tedy zapadají do (etno-) nacionálního diskursu (srov. Hirt 2005, 19–20), který by měl být kriticky zhodnocen. Nacionalismus jakožto „*politický princip, který z kulturní podobnosti činí fundamentální sociální pouto*“ (Gellner 2003, 17) nejen „*vymezuje hranice jednotek, ale zároveň předpokládá, že daná jednotka má institucionální vedení (‚stát‘) a její hlavní starostí je, aby místa v tomto institucionálním mocenském centru obsazovali členové ‚národní‘ kultury, tj. kultury, která jednotku definuje*“ (Gellner 2003, 19). V této souvislosti je zřejmé, proč se z cenzu ve veřejném diskursu dělá emotivní „věc národa“ spíše než administrativní záležitost státního

1) Studie je přepracovaná a rozšířenou verzí teoretické části diplomové práce (Zalabáková 2012).

2) Tato studie se v souvislosti s cenzy podrobněji nezabývá kolektivní identitou založenou na náboženské víře (jedním z důvodů, že v České republice není nějakým zásadním způsobem propojena s nacionalismem) – tato problematika by vyžadovala samostatné pojednání.

aparátu (projevuje se to např. v dokumentu OSN z r. 2008 Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, viz dále).

3. Teoretická východiska antropologického zkoumání cenzů

Jak již bylo nastíněno v úvodu, „sčítání lidu bylo považováno za doménu demografů a statistiků, kteří zkoumají, jak mohou být techniky sčítání (a data z cenzu získaná) přesnější, realitě lépe odpovídající“ (Nobles 2002, 43). Cenzy si však postupně vysloužily také pozornost humanitních vědců zabývajících se kategorizacemi a konstrukcemi kolektivních identit. Např. studii Joann Nagel (1995) o měnících se vzorcích identifikace nativních Američanů uvádí Karen A. Cerulo (1997, 389–390) jako součást jednoho z (v 90. letech) nových směrů bádání o identitách v rámci sociálního konstruktivismu. Socioložka Nagel změny v etnické identifikaci sledovala na datech z cenzů v USA a vztahovala je ke změnám v oblasti politiky.

V rámci antropologie vytvořil významný impuls ke studiu cenzů Benedict Anderson. Ten do druhého, revidovaného a rozšířeného vydání *Imagined Communities* přidal kapitolu č. 10 *Census, Map, Museum* (nachází se také v českém překladu Andersonovy knihy, která vyšla v roce 2008 pod názvem *Představy společenství*). V předmluvě autor píše, že kapitola „*Census, mapa, muzeum*“ zkoumá způsob, jakým se koloniální stát (a politiky, jež jeho nastavení podporovalo) zcela nezáměrně dialekticky podílel na vytvoření mluvnice nacionalismů [*grammar of the nationalisms*], které časem povstaly, aby proti koloniálnímu státu bojovaly. Můžeme dokonce říct, že stát si své místní protivníky jako v nějakém zlověstném prorockém snu představil ještě předtím, než začali historicky existovat“ (Anderson 1991, XIV). Autor na stránkách příslušné kapitoly (Anderson 1991, 163–185) popisuje podíl cenzu, mapy a muzea na utváření místních společenství představy (*imagined communities*) a činí tak na základě dat z jihovýchodní Asie. Sčítání lidu a mapování teritoria spolu s koloniální archeologií podle Andersona vytvořily „gramatiku“, která umožnila představu např. Barmy a Barmánců, Indonésie a Indonésanů. Kolonizátoři přenesli způsob uvažování v číslech, kategoriích a ohraničených celcích na kolonizované a tím jim, řekněme, dali do rukou návod na výrobu vlastních zbraní, vyrobených ve vznikajícím nacionalistickém duchu.

Jestliže v koloniálních časech cenzus, mapa a muzeum teprve vytvářely mluvnici (zatím ještě neexistujících) lokálních nacionalismů, současnější minoritní nacionalismy již možností těchto institucí využívají „automaticky“. Účinností spojení statistických dat a mapování teritoria v souvislosti s baskickým nacionalismem se zabývala Jacqueline Urla (1993). Tato autorka (na B. Andersona se také odvolávající) poukazuje na význam tématu cenzů, resp. oficiálních statistik vůbec, pro antropologii: „*Jakožto antropologové usilují o nalezení způsobů popisu a porozumění historicky proměnlivým strukturám moci a rolím, které věda hrála v systémech nadvlády, musíme začít analyzovat a činit nesamozřejmým ten nejobyčejnější ze sociálních faktů – statistiku*“ (Urla 1993, 837).

Propojení kategorizací a kolektivních identit se strukturami moci nás přivádí k „foucaultovskému“ pozadí výzkumu cenzů (viz např. Brubaker a Cooper 2000, 15). Na Foucaulta navázal filosof vědy Ian Hacking, který se již od 60. let 20. století zabýval vlivem statistik na společnost. Také Hacking upozorňoval na spojení (koloniální) státní moci a oficiálních kategorizací: „*Kategorie se stávají institucionalizovanými zvláště prostřednictvím sčítání lidu a dalších druhů oficiálního označování. Měli bychom mít na paměti, že první funkční evropské cenzy byly prováděny v koloniích, v Quebecu, Novém Španělsku, Virginii a na Islandu. Kategorizace, cenzus a impérium – tyto tři tvoří důležité spojení*“ (Hacking 2005, 112).

V roce 2002 vyšel sborník s názvem *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (Kertzer a Arel eds. 2002), do kterého přispěli politologové, antropologové, sociologové i demografové. Při studiu cenzů vycházeli z konstruktivistických pozic: „*Jedním z intelektuálních cílů této knihy je pochopit specifickou roli cenzů při vytváření identity*“ (Uvin 2002, 159). Spolu s autorem jednoho z příspěvků se můžeme ptát: „*Co bychom věděli o etnicitě, kdybychom měli k dispozici pouze definice a kategorie z cenzů? Kdyby naše jediné informace o etnických rozdílech a kategoriích ve společnosti pocházely z oficiálních dokumentů, co by chybělo?*“ (Goldscheider 2002, 72). Odpověď na tuto otázku předkládám na začátku závěrečné kapitoly.

4. Statistika a sociální realita

Lidé se mnohdy uchylují ke statistickým údajům za účelem vysvětlení jevů ze sociálního světa. To, jak se koncem 19. století statistiky staly „vysvětlujícími“ samy o sobě (resp. začaly být vnímány tak, že samy o sobě vysvětlují společenské jevy), ukazuje výše zmíněný I. Hacking, který se vůči obecnému trendu ve využívání statistických údajů kriticky vymezuje z pozic konstruktivistické epistemologie: „*Mnohé z faktů prezentovaných byrokraciemi nejdříve ani neexistovaly. Kategorie, do kterých by lidé příhodně spadali za účelem sčítání, musely být vynalezeny. Systematický sběr dat o lidech ovlivnil nejen způsoby, kterými uvažujeme o společnosti, ale také to, jak popisujeme své bližní. Dalece proměnil, co se rozhodujeme dělat, kým se snažíme být, a jak o sobě smýšlíme*“ (Hacking 1990, 3).

Na Hackinga v tomto ohledu navazující J. Urla ve své studii o využívání statistických dat a mapování teritoria v baskickém nacionalismu konstatuje, že „*pravděpodobně neexistuje mnoho charakterističtějších znaků modernity, než jakým je představa, že můžeme sami sebe poznat skrze čísla. Statistika, průměry a pravděpodobnosti postupují způsoby, kterými mluvíme o sobě a o sociálním světě, zejména tehdy, když dojde na popisování moderního národního státu a jeho občanů*“ (Urla 1993, 818). Vždy je důležité, kdo a za jakým účelem se za pomoci statistických dat snaží nastolit určitou definici sociální reality, prosadit určitou „pravdu“. Podle citované autorky je vědění ztotožňováno se statistikami a statistika se těší autoritě, která z ní činí „technologii produkce pravdy“ – „*následkem toho nejsou*

v případě minorit, které operují se statistikami, v sázce jen soupeřící nároky na zdroje, ale také soupeřící nároky na pravdu" (Urla 1993, 819).

Kategorie identit v cenzech bývají (ať už v masmédiích či sčítacích formulářích) automaticky prezentovány jako vědecké a objektivní, což je nejproblematictější právě v případě otázek týkajících se kolektivních identit – „census si dává za cíl objektivně zhodnotit stav [ze své povahy] subjektivních identit“ (Kertzer a Arel 2002, 20; zvýraznění v původním textu). Statistika působí jako obecně uznávaný prostředek produkce „objektivních“ dat a „pravdy“. Kvantifikace a představa vědeckosti poskytují výsledkům cenzu a (především) také jejich společensko-politickým interpretacím legitimitu. Podstatné je, že statistiky nezůstávají ve vědeckých institucích, nýbrž vstupují (např. prostřednictvím masmédií) do veřejného diskursu – „statistiky zaplavily četné domény veřejné debaty a nejsou již více rezervovány pro odborníky“ (Simon 2008, 154).

5. Definice cenzu a identitární mobilizace

O sčítání lidu se můžeme dočíst z oficiálních dokumentů (tj. zejména z doporučení mezinárodních organizací a z legislativních dokumentů), existují definice slovníkové a konečně také sociálněvědní (statistické na jedné a antropologické či politologické na druhé straně). Např. v dokumentu OSN (která vydává doporučení pro sčítání lidu od r. 1950) je cenzus definován takto: „Populační cenzus je totální proces sběru, zpracování, hodnocení, analyzování a publikování nebo jinak provedeného šíření demografických, ekonomických a sociálních dat, který se v určeném čase týká všech osob v zemi nebo v přesně vymezené části země“ (United Nations 2008, 7). V podobném duchu cenzus, konkrétně Sčítání lidu, domů a bytů 2011 v ČR, definuje zákon č. 296/2009 Sb.

Již v úvodu dokumentu OSN se nachází pasáž, v níž je cenzus jednoznačně pojímán jako „věc národa“: „Tradiční sčítání lidu patří mezi nekomplexnější a nejmasovější mírové operace, které národ [nation, možno přeložit také jako lid] podniká. [...] Ve většině případů je tradiční cenzus příležitostí k mobilizaci země a zviditelnění statistické aktivity. Pro mnoho lidí může být cenzus jedinou příležitostí, při které je Stát [sic] zastihne a položí jim otázku. Navíc úspěšné uskutečnění cenzu se pro mnoho zemí stává záležitostí národní hrdosti [national pride]“ (United Nations 2008, 1; zvýraznění dodáno). Při použití této rétoriky se ze sčítání stává téměř „válečný podnik“, který je otázkou cti národa. Spolu s obdobnou definicí jako v dokumentu OSN je v Doporučení Konference evropských statistiků ke sčítání lidu, domů a bytů v roce 2010 zdůrazněno, že „sčítání musí být uskutečněno pouze za účelem získání dat pro statistické účely. Nesmí být tedy využito ke sběru dat, která záměrně podporují politické, náboženské nebo jiné skupiny nebo slouží jiným účelům“ (Evropská hospodářská komise OSN 2006, 13). Jak ale uvidíme, i „objektivně“ nasbíraná data mohou být vyložena tak, aby v důsledku sloužila určitým, např. politickým cílům.

Uvedené definice z oficiálních dokumentů tedy zdůrazňují celospolečenský význam sčítání, které je spojováno s rozsáhlou „mobilizací“ příslušných částí státního

aparátu a společnosti jako celku, a to zvláště prostřednictvím mediální kampaně. Pro případný antropologický výzkum má význam, že v souvislosti se sčítáním lidu je prostřednictvím masmédií podněcována celospolečenská debata o kolektivních identitách, úloze státu a sociálních problémech.

Sčítání z pohledu statistiky je především významným zdrojem demografických dat. Prostřednictvím antropologických a dalších sociálněvědních definic se do popředí dostávají otázky politiky a kolektivních identit: „Census [...] se stal nejnápadnějším a politicky patrně nejvýznamnějším prostředkem, kterým státy statisticky zobrazují kolektivní identity“ (Kertzer a Arel 2002, 3). „Cenzy a další oficiální dokumenty shromažďují informace za účelem uskutečnění řady politických, ekonomických a sociálních cílů. Při sčítání a kategorizování obyvatel státu se cenzus musí oficiální cestou vypořádat s tím, kdo je členem společnosti, a jak mají být její členové v rámci sčítání identifikováni“ (Goldscheider 2002, 71). Citovaný autor upozorňuje na úlohu cenzu při „vymezení společnosti“, jejich ne-geografických, ale o to významnějších hranic, a při organizaci takto vymezené společnosti.

Sčítání lidu je v rámci této studie pojato jako součást širšího procesu vyjednávání kolektivních identit. Aktéři tohoto procesu mohou cenzus využít k identitární mobilizaci. Sousedloví „identitární mobilizace“ uvádí Maxmilián Strmiska např. v knize Národní stát a etnický konflikt (Barša a Strmiska 1999) a v několika dalších svých textech. Nejde o Strmiskou a zřejmě ani jinými, např. zahraničními autory, přesně definovaný pojem (Strmiska 2012, pers. kom.). Blízko má „identitární mobilizace“ k pojmům „politická mobilizace“ (etnických menšin) a „etnická mobilizace“ (oba termíny ovšem vystihují jen část toho, co se odehrává okolo cenzů), nejbližší pak k pojmu „etnopolitická mobilizace“ (ethnopolitical mobilization), který používá Rogers Brubaker (2004). Ten se v eseji Ethnicity without Groups ve stejnojmenné knize zabývá mj. fungováním etnicity skrze kategorie a upozorňuje na „vyvolávání“ skupin „etnopolitickými podnikateli“. Autor je popisuje jako aktéry, jejichž cílem je realizovat politickou fikci jednotné národnosti či etnické skupiny – jejich „byznys“ stojí na reifikaci etnických nebo národnostních skupin (Brubaker 2004, 10).

Pojem „identitární mobilizace“ upozaduje politický aspekt a zároveň rozšiřuje „etnický“ aspekt na celou problematiku (kolektivních) identit. Identitární mobilizace je tedy podněcování těch, kteří se potenciálně mohou přihlásit k určité kategorii kolektivní identity (např. národnost), aby dali své „přináležení“ najevo (v našem případě ve sčítacím formuláři), a to v žádoucí podobě (např. „romská národnost“). Identitární mobilizace je tudíž jedním z možných a v kontextu této studie významných aspektů cenzu, přitom ovšem nutně není omezena jen na sčítání lidu.

6. Sčítání lidu ve světě

Peter Uvin uvozuje svou studii s názvem On Counting, Categorizing, and Violence in Burundi and Rwanda těmito slovy: „Na světě je málo zemí, kde byly akty kategorizace

a sčítání lidí tolik všudypřítomné, stěžejní a spjaté s násilím, jako v Burundi a Rwandě. Také je jen málo zemí, kde se očekávání sociálních konstruktivistů ohledně identit a kategorií zdají být tak dobře potvrzena“ (Uvin 2002, 148). První skutečně celostátní cenzy „ode dveří ke dveřím“ se ve Rwandě uskutečnily v l. 1978 a 1991 (tedy v roce, kdy probíhala občanská válka; rwandská genocida se odehrála v r. 1994), v Burundi v l. 1979 a 1990. Data získaná ze sčítání lidu jsou považována za velmi spolehlivá (cenzy probíhaly také za mezinárodní účasti), precizní – až na kategorii etnicity, ve které naopak došlo k masivnímu záměrnému zfalšování údajů (Uvin 2002, 153). V průběhu historie obou států byly v důsledku „etnických“ konfliktů zavražděny nebo donuceny k migraci statisíce lidí. Oběťmi masového násilí se ve Rwandě stali převážně Tutsiové a v Burundi Hutuové (o vztazích obou „etnik“ viz např. v Banton 1997).

Jak je známo, vlády obou států odmítaly přiznat genocidu, vykonávanou převážně jejich vojenským aparátem, a snažily se „nepřirozený“ úbytek obyvatelstva zakrýt manipulací s populačními daty (Uvin 2002, 154). Např. v Burundi došlo ke genocidě sta tisíce Hutuů v r. 1972 (částečný cenzus se konal v l. 1970–1971). „Vláda pak čekala dalších sedm let, než uskutečnila kvalitně provedené sčítání všech osob za podpory OSN. [...] Aby byla nová data v souladu se staršími, byl vymyšlen deset let trvající úbytek populačního růstu (následně reprodukován OSN) – a selektivní genocida tímto statistickým trikem zmizela“ (Uvin 2002, 154) Co se etnických kategorií týče, „existuje silné podezření, že tazatelé, převážně z řad Tutsiů, [mezi lety 1910–1919] záměrně podhodnocovali počty Tutsiů, aby privilegovanou vrstvu udrželi tak malou, jak jen to bylo možné“ (Uvin 2002, 155).

Uvin se přitom nedomnívá, že by samotné kategorie „Hutuů“ a „Tutsiů“ byly vymyšleny ex nihilo – nicméně kolonizátoři při svém působení vytvořily obraz dvou značně odlišných ras (obraz zaštitěný vědeckou objektivitou) a i díky instituci indirect rule přispěli k rozvoji a upevnění nadřazenosti Tutsiů. Došlo k etnizaci a esenciaci původně spíše jen socio-ekonomických a poměrně fluidních kategorií (Uvin 2002, zejm. 157–161, srov. Jefremovas 2000). Autor se dále zabývá také problematikou sčítání v souvislosti s rozvojovou pomocí. V tomto případě vlastně čísla také slouží k legitimizaci systému, ač apolitického a od etnických kategorizací se distancujícího (Uvin 2002, 167–169).

Uvin vystihuje celou problematiku těmito slovy: „Dokonce i prostý akt sčítání, zdánlivě neutrální a objektivní (ve srovnání s mnohem očividněji politickým a subjektivním aktem kategorizování), je hluboce politický. Vůdčí síla, logika stojící za sčítáním, je hluboce politická – stojí za ní snaha mít kontrolu nad populací (kvůli daním, obecním pracím atd.) a posílit nároky vládnoucích na legitimitu, a to prostřednictvím zaštitění se věděním, objektivitou a vědeckostí. Málo se v tomto ohledu liší koloniální a postkoloniální éra. Navíc kontrola nad cenzy umožňuje vládám manipulovat daty za účelem zisku politické výhody, v našem případě vymazání důkazů o státem podpořeném násilí. I dnes, kdy jsou k dispozici sofistikované a nákladné metody a funguje mezinárodní

spolupráce, mohou být údaje o populaci konstruovány takovým způsobem, aby zakryly masové, státem sponzorované násilnosti“ (Uvin 2002, 154–155)

Zajímavým tématem v rámci širší problematiky kolektivních identit ve sčítáních lidu jsou „rasové“ klasifikace. Např. Melissa Nobles (2002) srovnávala USA a Brazílii. Autorka rozeznává vzhledem k rasovým klasifikacím čtyři období v historii cenzů v USA, z nichž první tři byly (v rozmezí let 1790–1960) různým způsobem v „zajetí“ rasové ideologie. „Před zavedením sebeidentifikace do cenzu v r. 1960 sčítači určovali rasu jedince vizuálním pozorováním, které bylo založeno na definicích poskytnutých v oficiálních instrukcích“ (Nobles 2002, 49). Např. Hirschman a kol. reprodukuje názor, že „rasy“ jsou dnes v USA převážně sociálními kategoriemi (Hirschman, Alba a Farley 2000, 381). Seyla Benhabib upozorňuje s ohledem na cenzy v USA na fungování „one drop of blood rule“, podle kterého osoba mající být jen jednoho „černého“ předka z osmi je klasifikována jako „jiná než bílá“ – „rozpor mezi ideály sebedefinování na jedné a redukci jednotlivců na jejich genealogický původ za účelem vládní klasifikace a administrace na druhé straně leží v jádru dilemat politické kultury ve Spojených státech“ (Benhabib 2002, 73). Autorka považuje za ironii, že „počet Američanů, kteří chtějí upustit od ‚one-drop rule‘, se vyrovná počtu obhájců skupinové solidarity [advocates of group solidarity], kteří po členech svých skupin vyžadují vtěsnání se do přísných kategorií vyvinutých statistickým úřadem“ (Benhabib 2002, 75).

Co se Brazílie týče, tamní cenzy „nepočítaly rasu jako takovou, ale barvu. Barva referovala k fyzickému vzhledu, nikoliv k rasovému původu. Nicméně rasový původ není oddělený od barvy kůže, protože ta je odvozena ze ‚směsi‘ tří původních brazilských ras: evropské, africké a indiánské“ (Nobles 2002, 60). Carvalho a jeho spolupracovníci se v souvislosti s Brazílií zabývali otázkou „stability“ rasových/etnických kategorizací zakotvených v cenzech, tedy jestli a do jaké míry lidé mění svou etnickou/rasovou identitu mezi jednotlivými sčítáními. Dospěli ke zjištění, že poměrně velká část sčítanců se v letech 1950–1980 mezi jednotlivými sčítáními „překlasifikovala“ z černých na hnědé (Carvalho, Wood a Andrade 2004, 331). Poznatky o rasových klasifikacích v USA a Brazílii podle Melissy Nobles „odhalují spletitý vztah mezi rasovou ideologií, sčítáním lidu a veřejnými politikami. Ukazují nám, že rasové kategorie v cenzech pouze nepostihují demografické skutečnosti, ale mnohem více odrážejí a pomáhají vytvářet politickou realitu stejně jako způsoby myšlení a vnímání. Kategorie samotné jsou intelektuálními produkty, sociálními markery a politickými nástroji“ (Nobles 2002, 66).

Poměrně značný byl a je mezi etnology a dalšími sociálními vědci zájem o sčítání a etnické kategorizace v SSSR, později Ruské federaci a bývalých sovětských státech – zmiňují ho také autoři obecněji zaměřených textů o problematice identit a/ nebo sčítání (např. Brubaker 2003, 380–381).³ Hojná je také literatura týkající se Velké

3) Dále o cenzech v USA viz např. Goldscheider (2002) a Hacking (1990 a zejména 2005).

Británie. M. Hickman (2011) zkoumala etnické kategorizace v cenzech a identity příslušníků druhé generace v souvislosti s Iry, P. Aspinall (2011) se zabýval sčítací kategorií „Black Africans“, A. Christopher cenzu, které proběhly ve státech Společenství národů okolo roku 2000. Posledně jmenovaný autor se zabývá také „fenomémem jediismu“ jako „náboženství“, ke kterému se ve sčítání lidu na přelomu tisíciletí v Anglii a Walesu přihlásilo téměř 400 tisíc lidí (Christopher 2006, 349). Co se týče Cikánů, Romů či Travellerů, J. Okely zmiňuje příklady vztahu „Cikánů“ a kočovných skupin obecně ke sčítání a oficiálním kategorizacím: „V 90. letech začali Cikáni v Makedonii, podobně jako v Rumunsku, užívat strategii používanou před staletími – při sčítání lidu se označili jako ‚Egyptané‘, čímž si nárokovali menšinová práva, ovšem na základě neindického původu“ (Okely 2008, 115–116) Problematika sčítání etnicky indiferentních skupin bohužel není ve sborníku editorů D. Kertzera a D. Arela (2002 eds.) příliš reflektována.

7. Sčítání lidu v Československu a Česku od roku 1921

V roce 1921 proběhlo první československé sčítání lidu. „Nově vzniklá Československá republika potřebovala znát co nejpodrobnější demografická data nově vytvořeného státu. [...] Za politicky nejdůležitější se považovalo zjištění národnosti obyvatelstva, které mělo potvrdit oprávnění vzniku samostatné Československé republiky.“ Již v této době se o „údaje v arších [...] vedly vášnivé spory na stránkách tisku i na velkých táborech lidu, v parlamentních lavicích i začouzených vesnických hospůdkách ještě předtím, než byly zapsány“ (Bubeník a Křestán 1995, 111). Během předchozích několika desetiletí se v rakousko-uherských soupisech obyvatelstva národnostní složení zjišťovalo dotazem na obcovací jazyk. Tím byl „nahodnocen“ počet Němců žijících v českých zemích (Šamanová 2005, 11). Pro sčítání lidu v r. 1921 byla přijata definice národnosti jako kmenové příslušnosti, jejímž hlavním vnějším znakem měl být jazyk nikoliv obcovací, ale mateřský (např. Bubeník a Křestán 1995, 112). Ztotožňování mateřského jazyka s národností je jednoznačně dáno najevo v tehdejším sčítacím formuláři, kde má příslušná kolonka nadpis „Národnost (mateřský jazyk)“.

Jeden z hlavních představitelů Státního úřadu statistického, Antonín Boháč, považoval národnost za objektivní znak jedince. Výhodnost postupu, při kterém je národnost zjišťována na základě mateřského jazyka, spatřoval mj. v ochraně proti nátlaku na níže postavené jedince ze strany jejich nadřízených, kteří by jinak mohli využít možnosti „udělat“ z Čechů Němce (Bubeník a Křestán 1995, 115). Protikladné stanovisko zaujímal Emanuel Rádl z Univerzity Karlovy. V pojetí národnosti jako něčeho objektivně daného a tudíž zjištělého i bez vyjádření sčítané osoby viděl nebezpečí zneužití ze strany byrokracie, která není neutrální (Bubeník a Křestán 1995, 116). Národnost je podle Rádla výtvořem člověka, nikoli přirozenou daností, a přihlášení k ní má tudíž být pouze otázkou svobodné volby, otázkou ztotožnění se s určitým politickým programem. Definice národnosti v prvním (i druhém) československém sčítání lidu odpovídala mnohem spíše pojetí A. Boháče nežli jeho oponenta. Neujala se ani Rádlova idea „ne-etnické“

československé národnosti jakožto československého občanství zahrnujícího i Němce či Maďary žijící na území ČSR (Rádl 1993, zejm. kapitola 4).

Československo vzniklo jako národní stát, stát „Čechoslováků“, a oprávněnost jeho existence se odvíjela právě od dominance tohoto „dvousložkového“ národa na jeho území. Můžeme zde hovořit o instrumentálním využití cenzu spíše než o snaze zjistit „pravdivé“ údaje o složení obyvatelstva Československa, což se někteří aktéři (politici, představitelé veřejného života atp.) ani nesnažili skrývat. Např. prezident zemské vlády ve Slezsku Josef Šrámek v r. 1920 konstatoval, že při sčítání lidu je zapotřebí, „aby počet příslušníků kmene československého byl co největší, a tím dokumentována oproti cizině naše národní síla.“ Při své návštěvě na ministerstvu dne 28. 1. 1921 požadoval, aby byl na Těšínsku povolen zápis „šlonzácké“ národnosti, což by snížilo počet Němců a Poláků. Sám ovšem vyjádřil názor, že „šlonzácká národnost ve skutečnosti žádná neexistuje“. Podobným manipulacím podléhal zápis „moravské“ národnosti na silně germanizovaném Hlučínsku, jež bylo přičleněno k Československé republice krátce před prvním sčítáním“ (Bubeník a Křestán 1995, 119)

Podíl „Čechoslováků“ v jejich novém národním státě, resp. v jeho české části, oproti podílu uživatelů české obcovací řeči v cenzu z roku 1910 skutečně vzrostl, a to z 62,9 % na 67,7 % (Šamanová 2005, 11–12). Podle výsledků následujícího sčítání lidu, uskutečněného v roce 1930 a operujícího s prakticky stejnou definicí národnosti jako v roce 1921,⁴ se podíl Čechů (a Slováků) na českém území na úkor Němců ještě přibližně o jedno procento zvýšil (podrobněji o tehdejším demografickém vývoji viz Šamanová 2005, 12). Na problematiku stavění dvou národností (české, příp. československé, a německé) do nesmiřitelné opozice se lze dívat následovně: „Teoreticky mohl být téměř každý obyvatel první Československé republiky (1918–1938) ‚obojživelníkem‘. Vzdělání, jazykové schopnosti a celá řada lokálních sociálních tlaků utvářely a udržovaly mnohé lidi Čechy nebo Němci. [...] Vláda nikdy nerozhodovala o jedincově národnosti, navzdory vlasteneckému zanícení svých vůdců a volání statistiků po ‚objektivnějších‘ sčítacích metodách. [...] Především v pohraničí se cenzu podobaly volbám, prováděným kampaněmi, slavnostními průvody a sociálními tlaky, které měly za cíl přetáhnout ‚obojživelníky‘ na jednu či druhou stranu“ (Bryant 2002, 685–686). Data z cenzu z roku 1930 týkající se národnosti byla (vedle dalších dat a kritérií) využita při poválečném určování toho, kdo je (nebo není) Němec (Bryant 2002, 698).

V pořadí třetí regulérní československý cenzus byl realizován až v r. 1950. Národnost se již nedefinovala s odkazem na mateřský jazyk (a dotaz na něj ve formuláři

4) Protože jde o „velké“ téma, na které zde není dostatek prostoru, dále jen studie odkazuje na relevantní literaturu: v r. 1986 vydaný sborník *Research Guide to the Russian and Soviet Censuses* (Clem ed. 1986) a novější příspěvky F. Hirsch (1997), D. Abramsona (2002) a D. Arela (2002). Další autoři se zabývají např. kategorizacemi v souvislosti s cenzem ve Francii (např. Blum 2002; Simon 1999 a 2008).

absentoval): „Podstatnou změnou oproti sčítání 1930 [...] byla nová definice národnosti, podle které se národností rozuměla příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítáný vnitřně spjat a k němuž se hlásí.“⁵ Údaje z cenzu je třeba vykládat s ohledem na tehdejší společenské klima: „Poválečný antagonismus k Němcům a strach z odsunu [...] způsobily, že se ke své národnosti mnoho Němců v Čechách (a Maďarů na Slovensku) nepřihlásilo“ (Šamanová 2005, 12). Data ze sčítání lidu proběhnuvšího v r. 1961 pak potvrdila silící trend národnostní „homogenizace“ Československa. Až při sčítání uskutečněném roku 1970 bylo dáno na doporučení demografů a kromě národnosti se začal zjišťovat také mateřský jazyk. Ve výsledku „počet obyvatel, kteří uvedli český mateřský jazyk, byl o 41 tisíc osob větší, než počet obyvatel hlásících se k české národnosti. Podobně nesourodé byly výsledky také u slovenského mateřského jazyka, ke kterému se naopak přihlásilo o 54 a půl tisíce méně obyvatel než ke slovenské národnosti“ (Šamanová 2005, 12–13). Sčítání z r. 1980 nepřineslo žádné zásadní změny.

Při posledním československém sčítání lidu v r. 1991 byly znovu nebo také vůbec poprvé zavedeny národnosti jako moravská, slezská, romská a vietnamská. „Malá část obyvatelstva uvedla národnost československou, ale tato národnost nebyla oficiálně zavedena. [...] Potřeba zavést moravskou a slezskou národnost se projevila až v průběhu sčítání, když se k moravské národnosti přihlásilo 13,2 % a ke slezské národnosti 9,4 % všech obyvatel“ (Šamanová 2005, 13). Tyto poměrně značně vysoké podíly lze minimálně částečně vysvětlit tehdejší úspěšným působením „moravistických“ stran a hnutí (více k problematice moravské identity viz Lozoviuk 2004; Iščuk 2011). Národnost byla v návodu k vyplnění archů stručně vysvětlena jako příslušnost k národu a zdůrazněno bylo svobodné přihlášení se k ní podle vlastního přesvědčení. Do sčítacích archů se po čtyřicetileté absenci vrátila otázka na náboženské vyznání, které bylo poměrně úzce vymezeno jako „účast na náboženském životě některé církve (náboženské společnosti) nebo vztah k ní“; sčítanec mohl také uvést, že je bez vyznání.

Ve sčítacím archu cenzu z roku 2001 mohli sčítanci vyplnit jednu, dvě nebo také žádnou národnost (nezapsalo ji 1,7 % sečtených), u dotazu na mateřský jazyk byly nově předtištěny možnosti, a to „český“, „slovenský“, „romský“, „polský“, „německý“ a „jiný“ s volným řádkem na jeho uvedení, u náboženství bylo na výběr mezi „bez vyznání“ a „věřící“, opět s volným řádkem pro uvedení konkrétní víry. Toto všechno mohlo ovlivnit výsledky cenzu – podobně jako rozšíření definic národnosti i náboženského vyznání. Národností byla nyní rozuměna „příslušnost k národu, národnostní nebo etnické menšině“, přičemž mateřská ani obcovací řeč neměly být pro její určení rozhodující. Náboženská identifikace jedince přestala být omezena na vztah k náboženské instituci.

Přesto oproti Sčítání lidu, domů a bytů (dále jen SLDB) 1991 výrazně ubylo sčítanců, kteří se označili jako věřící. Podíl obyvatel hlásících se k moravské národnosti klesl na 3,7 %.

Již z vyhodnocení veřejné diskuse k plánovanému SLDB 2011, která proběhla na přelomu ledna a února 2008, je patrné působení různých aktérů, kteří se v této fázi snažili ovlivnit zejména podobu sčítacích formulářů: „Rozsah připomínek ke zjišťování národnosti byl zcela mimořádný.“ Mezi nejvýraznější aktéry identitární mobilizace patřili v případě SLDB 2011 politická strana Moravané, Kongres Slováků v České republice, nejrůznější „zástupci“ Romů, Česká biskupská konference a jiné církevní organizace. Zvláště ve skupině romských „zástupců“ aktivně vystupovali jedinci (např. Karel Holomek), které by spolu s R. Brubakerem bylo možné označit jako „etnopolitické podnikatele“. Zůstala zachována novinka ze SLDB 2001 – možnost vyplnit ve formuláři také druhou národnost (nyní však byla více akcentována), a přibyla možnost vyplnění více mateřských jazyků, což může být chápáno jako pokus „přimět“ Romy uvést kromě češtiny, slovenštiny nebo jiného jazyka také romštinu. Český statistický úřad navíc během SLDB 2011 zapojil „romské asistenty“ sčítacích komisařů, kteří měli působit ve vybraných sociálně vyloučených lokalitách a „pomáhat“ Romům při vyplňování formulářů. Hlavním deklarovaným cílem tohoto kroku bylo, aby se Romové „nebáli“ zapsat si romskou národnost. Jako novinka bylo prezentováno také sčítání bezdomovců (ve skutečnosti měl pokus o ně proběhnout již při SLDB 2001). Sčítání lidu bylo (vedle jeho víceúrovňové legitimizace jako zdroje důležitých dat) Českým statistickým úřadem a také příslušnými aktéry představováno jako klíčové pro práva národnostních menšin a mediální reprezentace cenzu byly převážně zakotveny v nacionálním diskursu.

8. „Romové“ v československých a českých cenzech

Problematika vývoje pojetí romské kolektivní identity v cenzech si zasluhuje samostatné pojednání. „V prvních československých sčítáních v letech 1921 a 1930 bylo možné deklarovat romskou národnost (tehdy cikánskou), byla ale vázána na mateřský jazyk. K romské národnosti se z důvodu obav z možných následků přihlásilo pouze nepatrné množství ze skutečného počtu Romů. [...] V celém období po 2. světové válce až do roku 1990 nebyla romská národnost oficiálně uznávána a jako důvod se uvádělo, že Romové nesplňují kritéria definice národa, neboť nemají své vlastní území a hospodářský život“ (Langhamrová a Fiala 2003, 24–25). Po skončení 2. světové války začaly mimo regulérní sčítání lidu vznikat tzv. soupisy Romů. První realizovalo Ministerstvo vnitra v r. 1947, kdy bylo evidováno více než 16 700 Romů, převážně nově přistěhovaných ze Slovenska; od 50. let začaly vznikat jmenné seznamy romských občanů, které od 70. let prováděly národní výbory.⁶

5) Český statistický úřad (2011): *Historie sčítání*, http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani, 15. 12. 2011.

6) Pro upřesnění dodejme, že na rozdíl od sčítání v r. 1921 nebyla národnost v r. 1930 zjišťována přímým dotazem, ale odvozována z mateřského jazyka uvedeného sčítancem – viz Český statistický úřad: *Národnosti v ČR od roku 1921*, <http://www.czso.cz/csu/re>

Ačkoliv při cenzech z let 1970 a 1980 nebylo možné se k romské národnosti přihlásit, Romové (resp. ti, kteří byli takto zvnějšku na základě určitých socio-biologických kritérií vnímáni – srov. Klíčová 2006, 234) byli během sčítání lidu evidováni. „V letech 1970 a 1980 se sčítání uskutečňovalo podle stejné metodiky, kdy sčítací komisař označoval sčítací arch velkým písmenem A, pokud došel k závěru, že jde o příslušníka romského etnika.“⁷

Upuštění od této praxe přineslo až sčítání lidu v r. 1991. Při SLDB 1991 se k romské národnosti přihlásilo 32 903 obyvatel (tj. 0,32 % všech obyvatel – o 55 684 méně, než bylo Romů evidováno během SLDB 1980), o deset let později 11 746 obyvatel (0,11 % všech obyvatel). Při posledním sčítání v r. 2011 opět nebyla identitární mobilizace v případě Romů příliš úspěšná – 5 135 sčítanců si zapsalo samotnou romskou národnost, 8 015 pak romskou národnost v kombinaci s jinou národností, tj. celkem 13 150 sčítanců neboli 0,1 % všech obyvatel; romštinu jako jediný mateřský jazyk uvedlo pouhých 4 919 sčítanců, v kombinaci s češtinou nebo slovenštinou však relativně vysoký počet 35 451 sčítanců. Demografové a další proto pracují s čísly odhadovanými právě na základě „objektivních“ dat získávaných před r. 1989. To ovšem otevírá prostor různým romským „předákům“ pro jejich vlastní hry s čísly (Hirt 2004). K poslednímu sčítání se např. vyjadřoval romský aktivista Karel Holomek na svém blogu, zejména v příspěvku s názvem *Při sčítání jde o fakta nikoli o pocity*, kde obhajoval účast romských sčítacích komisařů a v primordialistické duchu upozorňoval: „*Romem se člověk narodí a zůstane celý život! Na tom nezmění nic ani pocity, že by se snad ze strachu a pohodlí cítil být někým jiným. Svými antropologickými rysy a jazykem se liší ode všech*“ (Holomek 2011). Pokus o návrat k „objektivnímu“ zjišťování počtu příslušníků romského etnika proběhl ze strany vládních aktérů – v r. 2009 se diskutovalo o (nakonec neuskutečněném) záměru Ministerstva školství provést „sčítání“ romských žáků ve školách učitelů za účelem odstranění diskriminace (Toušek 2009) a v nedávné době také o počítání romských žáků s lehkým mentálním postižením (Frouzová 2013).

9. Možnosti antropologického výzkumu cenzů

Co bychom věděli o kolektivních identitách, kdybychom měli k dispozici pouze údaje z cenzů? V takovém případě by celý proces sociální konstrukce reality zůstal skryt. Nevěděli bychom nic o procesech legitimizování státní moci a získávání výhod různými nestátními aktéry prostřednictvím „hry“ s čísly a kategoriemi, ani o tom, jak identitární

dakce.nsfji/narodnosti_v_cr_od_r_1921, 7. 12. 2014.

7) Český statistický úřad (2008): *Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 – souhrnné vyhodnocení*, http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsfji/verejna_diskuse_k_navru_zakona_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_souhrnne_vyhodnoceni, 8. 1. 2012.

kategorie fungují v každodenní sociální realitě. Zvláště pojmání „romské identity“ ze strany úřadů (s nadsázkou můžeme říci, že ČSÚ při SLDB 2011 prostřednictvím asistentů svým způsobem spoluurčoval, kdo je Rom) a potažmo i celé české, resp. československé společnosti nastoluje některé závažné otázky. Statistické kategorizace totiž bývají zásadním způsobem propojeny sociálními problémy: „*Statistiky mají tu základní vlastnost, že zviditelňují fenomény a populace prostřednictvím reprezentací, kterými zásobují sociální svět. Je jasné, proč zaujímají takové postavení v kontroverzích okolo otázek integrace a diskriminace – tím, že a priori kodifikují skupiny, poskytují prostředky kvantitativní vědecké analýzy a současně označení sloužící k určení skupin, jež reprezentují, a případně k jejich diskreditaci*“ (Simon 2008, 162; zvýraznění v originále). Toto pozadí cenzů a jejich celospolečenské účinky dávají podle mého názoru velký prostor pro antropologicky orientovaný výzkum.

Při antropologickém výzkumu cenzu/ů je třeba dávat pozor na (nezáměrné) převzetí obvyklé primordialistické optiky statistiků a demografů – např. autoři studie o sčítání Romů tak píšou o „skutečném“ počtu Romů (Langhamrová a Fiala 2003, 24–25) a kategorii „Rom“ neproblematizují. Při zaměření výzkumu na samotné sčítání, resp. nejvyhrocenější období krátce před jeho uskutečněním a během něj, může být velmi obtížné v terénu naráz sehnat všechna data týkající se např. aktivit aktérů identitárních mobilizací i autorit, aktuálních názorů sčítanců (zajímavý by byl např. výzkum mezi Romy, resp. těmi, které takto ČSÚ a priori traktoval a na něž cílil svou kampaň – rozhovory s „Romy“ využila např. autorka studie *Sčítání lidu: romští Češi, nebo čeští Romové* – viz Klíčová 2006) atp. Pouze analýza mediálních reprezentací se může skutečně zpětně a bez nutnosti „armády“ výzkumníků. Rovněž by bylo možné naplánovat výzkum na období několika měsíců nebo let před cenzem a zaměřit se jen na jednoho aktéra (např. vybrané moravistické uskupení), a následně sledovat jeho dlouhodobé aktivity s vyvrcholením při sčítání lidu. Také terénní výzkum nezaměřený přímo na sčítání lidu, ale např. na identitu některé národnostní menšiny a/nebo etnický indifferenční skupiny, může být právě děním okolo sčítání významně obohacen.

Použité zdroje

Literatura

ABRAMSON, David (2002): Identity Counts: The Soviet Legacy and the Census in Uzbekistan. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 176–201.

ANDERSON, Benedict (1991): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

AREL, David (2002): Démographie et politique dans les premiers recensements post-soviétiques : méfiance envers l'État, identités en question. *Population*, roč. 57, č. 6, s. 791–820.

ASPINALL, Peter J. (2011): Who Is 'Black African' in Britain? Challenges to Official Categorisation of the Sub-Saharan African Origin Population. *African Identities*, roč. 9, č. 1, s. 33–48.

BANTON, Michael (1997): *Ethnic and Racial Consciousness*. London: Longman.

BARŠA, Pavel a STRMISKA, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

BENHABIB, Seyla (2002): *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

BLUM, Alain (2002): Resistance to Identity Categorization in France. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 121–147.

BRUBAKER, Rogers (2004): *Ethnicity without Groups*. Harvard: Harvard University Press.

BRUBAKER, Rogers a COOPER, Frederick (2000): Beyond 'Identity'. *Theory and Society*, roč. 29, č. 1, s. 1–47.

BRUBAKER, Rogers, LOVEMAN, Mara a STAMATOV, Peter (2004): Ethnicity as Cognition. *Theory and Society*, roč. 33, č. 1, s. 31–64.

BRYANT, Chad (2002): Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946. *Slavic Review*, roč. 61, č. 4, s. 683–706.

BUBENÍK, Jaroslav a KŘEŠŤAN, Jiří (1995): Národnost a sčítání lidu: k historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuelem Rádlm. *Paginae historiae*, roč. 4, č. 3, s. 111–130.

CARVALHO, José Alberto Magno de, WOOD, Charles H. a ANDRADE, Flávia Cristina Drumond (2004): Estimating the Stability of Census-based Racial/Ethnic Classifications: The Case of Brazil. *Population Studies*, roč. 58, č. 3, s. 331–343.

CERULO, Karen A. (1997): Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, roč. 23, s. 385–409.

CLEM, Ralph S. (ed.) (1986): *Research guide to the Russian and Soviet censuses*. Ithaca: Cornell University Press.

FROUZOVÁ, Kateřina (2013): *Školy dostaly příkazem počítání Romů. Teď řeší otázku, jak je poznat* (http://zpravy.idnes.cz/skoly-musi-scitat-romske-deti-dkj-/domaci.aspx?c=A130925_203310_domaci_ert_17.11.2013).

GELLNER, Ernest (2003): *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

GOLDSCHIEDER, Calvin (2002): Ethnic Categorizations in Censuses: Comparative Observations from Israel, Canada, and the United States. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 71–91.

HACKING, Ian (1990): *Taming the Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.

HACKING, Ian (2005): Why Race Still Matters. *Daedalus*, roč. 134, č. 1, s. 102–116.

HICKMAN, Mary J. (2011): Census Ethnic Categories and Second-Generation Identities: A Study of the Irish in England and Wales. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, roč. 37, č. 1, s. 79–97.

HIRSCH, Francine (1997): The Soviet Union as a Work-in-Progress: Ethnographers and the Category Nationality in the 1926, 1937, and 1939 Censuses. *Slavic Review*, roč. 56, č. 2, s. 251–278.

HIRSCHMAN, Charles, ALBA, Richard a FARLEY, Reynolds (2000): The Meaning and Measurement of Race in the U.S. Census: Glimpses into the Future. *Demography*, roč. 37, č. 3, s. 381–393.

HIRT, Tomáš (2004): Válka o „etno-počítadlo“ Romů. *Mladá fronta Dnes*, roč. 15 (18. 10. 2004), s. 6.

HIRT, Tomáš (2005): Svět podle multikulturalismu. In: Hirt, Tomáš a Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 9–76.

HOLOMEK, Karel (2011): *Při sčítání jde o fakta nikoliv o pocity* (<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/karel-holomek.php?itemid=12658>, 26. 5. 2011).

HORÁK, Pavel (2013): Společensví cesty síly: jediismus v České republice. *Lidé města*, roč. 15, č. 1, s. 49–64.

CHRISTOPHER, A. J. (2006): Questions of Identity in the Millennium Round of Commonwealth Censuses. *Population Studies*, roč. 60, č. 3, s. 343–352.

IŠČUK, Roman (2011): Moravská identita a její nové dimenze. *AntropoWebzin*, roč. 7, č. 1, s. 74–81.

JEFREMOVAS, Villia (2000): Treacherous Waters: The Politics of History and the Politics of Genocide in Rwanda and Burundi. *Africa*, roč. 70, č. 2, s. 298–308.

JENKINS, Richard (2008): *Social Identity*. New York: Routledge.

KERTZER, David I. a AREL, Dominique (2002): Census, Identity Formation, and the Struggle for Political Power. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–42.

KERTZER, David I. a AREL, Dominique (eds.) (2002): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.

KLÍČOVÁ, Kateřina (2006): Sčítání lidu: romští Češi, nebo čeští Romové. In: Marada, Radim (ed.): *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 221–255.

LANGHAMROVÁ, Jitka a FIALA, Tomáš (2003): Kolik je vlastně Romů v České republice? *Demografie*, roč. 45, č. 1, s. 23–32.

LOZOVIUK, Petr (2004): Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. *Český lid*, roč. 91, č. 4, s. 221–234.

NAGEL, Joann (1995): American Indian Ethnic Renewal: Politics and the Resurgence of Identity. *American Sociological Review*, roč. 60, č. 6, s. 947–965.

NOBLES, Melissa (2002): Racial Categorization and Censuses. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 43–70.

RÁDL, Emanuel (1993): *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich.

SCOTT, James C. (1998): *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Heaven: Yale University Press.

SEDLÁČEK, Jan (2012): Budoucnost se počítá. *Statistika & My* 1/2012, s. 16.

SIMON, Patrick (1999): Nationality and Origins in French Statistics. Ambiguous Categories. *Population*, roč. 54, č. 11, s. 193–219.

SIMON, Patrick (2008): Les statistiques, les sciences sociales françaises et les rapports sociaux ethniques et de « race ». *Revue française de sociologie*, roč. 49, č. 1, s. 153–162.

ŠAMANOVÁ, Gabriela (2005): Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. *Naše společnost*, roč. 3, č. 1, s. 10–15.

TOUŠEK, Ladislav (2009): Rasová klasifikace na školách. *Lidové noviny*, roč. 22 (6. 4. 2009), s. 11.

URLA, Jacqueline (1993): Cultural Politics in an Age of Statistics: Numbers, Nations, and the Making of Basque Identity. *American Ethnologist*, roč. 20, č. 4, s. 818–843.

UVIN, Peter (2002): On Counting, Categorizing, and Violence in Burundi and Rwanda. In: Kertzer, David I. a Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 148–175.

ZALABÁKOVÁ, Jitka (2012): *Sčítání lidu, domů a bytů 2011 v optice teorií identity* (nepublikovaná diplomová práce). Plzeň: FF ZČU.

ZALABÁKOVÁ, Jitka (2014): Kolektivní identity v mediálních reprezentacích Sčítání lidu, domů a bytů 2011. *Naše společnost*, roč. 12, č. 1, s. 50–58.

Prameny

Evropská hospodářská komise OSN (2006): *Doporučení Konference evropských statistiků ke sčítání lidu, domů a bytů 2010* ([http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/conference_of_european_statisticians_recommendations_for_the_2010_censuses_of_population_and_housing/\\$File/10044509.pdf](http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/conference_of_european_statisticians_recommendations_for_the_2010_censuses_of_population_and_housing/$File/10044509.pdf), 28. 2. 2013).

United Nations (2008): *Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 2*. New York: United Nations.

Zákon č. 296/2009 Sb. o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. 22. července 2009.

Internetové zdroje

Český statistický úřad (2008): *Veřejná diskuse k návrhu zákona o sčítání lidu, domů a bytů 2011 – souhrnné vyhodnocení*, http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/ji/verejna_diskuse_k_navrhu_zakona_o_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011_souhrnne_vyhodnoceni, 8. 1. 2012.

Český statistický úřad (2011): *Historie sčítání*, http://www.scitani.cz/sldb2011/redakce.nsf/ji/historie_scitani, 15. 12. 2011.

Český statistický úřad (nedat.): *Národnosti v ČR od roku 1921*, http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/ji/narodnosti_v_cr_od_r_1921, 7. 12. 2014

Demografické informační centrum (2011): *Evidence Romů*, http://www.demografie.info/?cz_demromue-viobec=, 10. 1. 2012.

Další zdroje

STRMISKA, Maxmilián: 2012. Pers. kom.

Summary

The first section of the article is dedicated to the intertwined issues of (statistical) categorizations and the nation state. It comments on the need of a modern state to "know" its people in contrast to the pre-modern state where people had no mutually exclusive collective identities, i.e. something like "ethnicity" or "nationality". Another important point is that collective identities are shaped through censuses. In time of a census, we can observe efforts of various agents to impose their visions of "reality" and at the same time (often) to gain something in the event they succeed.

*In the next part of the study, the theoretical underpinnings of anthropological research are presented. Censuses are usually analyzed by statisticians and demographers, but there are also other authors (anthropologists, sociologists, political scientists) who explore censuses. Even Benedict Anderson added to the second edition of his famous monograph, *Imagined Communities*, a chapter called *Census, Map, Museum*. He shows how these three "institutions" within the colonial state helped to create a grammar of nationalisms. We can find a similar meaning of territory mapping and census data in the case of Basque nationalism.*

Focusing on the relation between statistics and social reality, the next section attempts to point out the illusory objectivity of statistics and their substantial influence on "reality". The subsequently presented definitions of census illuminate, from different points of view, the main attributes of the population census. Even the official documents admit that the census is a question of "national pride", important for various "minorities" and, thus, far from merely an innocent "description of reality". During a census, "ethnopolitical entrepreneurs" and other agents are applying something that is here called "identitary mobilization".

The following examples of censuses taken from different parts of the world cast light on some methods in which censuses can be used to achieve various objectives and help to explain the not so self-evident nature of the identitary categories. On the one hand we can see the instrumental use of the census and statistical data primarily in the case of Rwanda and Burundi. The examples of racial categories in the USA and Brazil on the other hand demonstrate different attitudes towards the issue of "race". This is not only in terms

of the socio-geographical, but also historical variability of the census (here illustrated in the case of Czechoslovak and Czech censuses) clarifies the complex relation between politics and identitary categories.

What would we know about ethnicity if we only had the census definition of identitary categories and the census data? We would miss the whole process of the social construction of reality that results in, at first sight, rather insipid statistical data. The anthropological research of censuses can focus, for example, on ethnically indifferent populations that became the main objects of identitary mobilization efforts. Whether field research or media analysis is used, the findings of such research can significantly enhance our knowledge about the society in question.